

ŽYMIAJAI GRAMATIKOS TYRĖJAI NIJOLEI SLIŽIENEI – 90 METŲ

ASTOS LESKAUSKAITĖS nuotrauka.

Garbingo jubiliejaus 2022 metais sulaukė viena iš žymiausių lietuvių kalbos gramatikos tyrėjų habil. dr. Nijolė Sližienė (Paliušytė).

Nijolė Paliušytė gimė 1932 m. lapkričio 7 dieną Raseiniuose, mokėsi Radviliškio vidurinėje mokykloje. Studijuoti lituanistikos Vilniaus universitete atvyko 1951 metais. Istorijos ir filologijos fakultete tuo metu sintaksės paskaitas skaitė Kazys Ulvydas, o kartu žvalgėsi gabesnių studentų ir jiems siūlė ateiti dirbti į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą. Kaip pasakojo pati Jubiliatė, prisimindama Kazį Ulvydą¹, tai jo rūpesčiu ji ir pateko į šią instituciją. Pats K. Ulvydas jai paskambino, kai baigusi Universitetą dirbo vienos ministerijos bibliotekoje, ir pakvietė dirbti Institute, nes rinko akademinės lietuvių kalbos gramatikos autorių kolektyvą. Šis pasiūlymas ir nulėmė tolesnį profesinį Jubiliatės kelią. Lietuvių kalbos ir literatūros

¹ Bendradarbių prisiminimai apie Kazį Ulvydą. *Bendrinė kalba* 94, p. 8. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2070/2177>.

institute (nuo 1990 m. – Lietuvių kalbos institutas) ji išdirbo 44 metus – nuo 1956–ųjų iki 2000–ųjų, ir visą tą laiką darbavosi daugiausia gramatikos srityje², iš pradžių dirbo Žodynų skyriaus Gramatikos grupėje, vėliau – Gramatikos skyriuje, todėl ir brandžiausi mokslininkės darbai yra gramatikos tyrimai. 1965 m. N. Sližienė apgynė filologijos mokslų kandidato disertaciją apie sudurtines lietuvių kalbos veiksmažodžio formas³, jos disertacijos vadovas buvo K. Ulvydas, nors, kaip pati yra sakiusi, menkai jai tevadovavo, rašydama disertaciją daugiau tarėsi su Vytautu Ambrazu.

Nijolė Sližienė buvo viena iš pagrindinių svarbiausių lietuvių kalbos gramatikų autorių. *Lietuvių kalbos gramatikos* antrajam tomui (Vilnius, 1971) parašė skyrius apie veiksmažodžio rūšies kategoriją, sudurtines veiksmažodžio formas, bendratį, siekinį, būdinį, o trečiame tome (Vilnius, 1976) išspausdinti jos parašyti skyriai apie paprastąjį, suvestinį tarinį, bejungtukius, mišriuosius, sudėtinius sakinius. Gramatika buvo rašoma labai atsakingai, kaip pasakojo pati Jubiliatė, pirmiausia parašytus tekstus redagavo Vytautas Ambrazas ir Adelė Valeckienė, o paskui viso leidinio tekstą – Kazys Ulvydas. Jis „kviesdavo autorius pas save į kabinetą, aiškino, kas negerai parašyta, jeigu kam pavykdavo, įrodydavo, kad ten gerai, o jeigu nepavykdavo, turėjo pataisyti“⁴. Tačiau su malonumu mokslininkė prisimena, kad jai vienintelei pavykdavo diplomatiškai įrodyti K. Ulvydui, kad jos parašyto teksto nereikia taisyti, nes iš pradžių leisdavo vadovui energingai išsakyti pastabas, o paskui pamažu sukeldavo abejonę, kad gal ir gerai parašyta, ir sutardavo, kad nieko taisyti nereikia.

Kalbininkė daug dirbo ir rašydama vienatomes lietuvių kalbos gramatikas. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (1994–2006 m.) išspausdinti jos parengti skyriai apie veiksmažodžių laiką, asmenuojamąsias formas, sakinio branduolį ir jo modelius, bejungtukius sakinius, mišriuosius sudėtinius sakinius, taip pat jos parašyti skyriai yra lietuvių kalbos gramatikose rusų (*Grammatika litovskogo jazyka*, 1985) ir anglų (*Lithuanian Grammar*, 1997, 2006) kalbomis.

Kartu su kitais gramatikų autoriais jai paskirti apdovanojimai – už darbą prie *Lietuvių kalbos gramatikos* 1977 m. paskirta Lietuvos valstybinė premija,

² Plačiau apie N. Sližienės gramatikos darbus žr. Semėnienė Loreta. Sveikiname Nijolę Sližienę. *Kalbos kultūra* 75, 166–169.

³ Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1980–2010 m.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 221.

⁴ Bendradarbių prisiminimai apie Kazį Ulvydą. *Bendrinė kalba* 94, p. 8. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2070/2177>.

už darbą prie vienantomių gramatikų lietuvių, anglų ir rusų kalbomis 1999 m. – Lietuvos Respublikos mokslo premija. 2002 m. mokslininkė apdovanota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi.

Apie savo gramatikos tyrimus Sližienė rašė ir straipsniuose įvairiuose žurnaluose. Tačiau pats svariausias mokslininkės darbas, ir kolegų⁵, ir jos pačios nuomone, – *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* (I t. – 1994, II(1) t. – 1998, II(2) t. – 2004), nes ji, remdamasi užsienio tyrėjų darbais, savaip interpretavo jų valentingumo teoriją ir ją pritaikė lietuvių kalbai. Aiškiai leidinio paskirtis apibūdinta jo pratarinėje: „Žodyne parodoma, kaip veiksmažodžiai vartojami kalboje, su kokiais žodžiais, kokiomis jų formomis bei konstrukcijomis eina, kokia tų žodžių reikšmė ir kokias semantines funkcijas jie atlieka sakinyje. Veiksmažodžių junglumas aprašomas remiantis jų valentinėmis savybėmis. Žodyne pateikti tie veiksmažodžiai, kurių vartoseną įvairesnę ir sudėtingesnę, taip pat atsižvelgta į vartosenos svyravimus bei daromas klaidas.“ Už lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo tyrimus Nijolei Sližienei 1994 m. suteiktas habilituoto daktaro laipsnis.

Kalbininkei šalia teorinių gramatikos tyrimų visą laiką rūpėjo ir kalbos praktikos dalykai. Čia ji taip pat nuveikė nemažai darbų. Vienas iš reikšmingiausių – tai lietuvių kalbos rašybos taisyklių rengimas. Ilgą laiką ji buvo autoritetingiausia lietuvių kalbos rašybos specialistė, jos parengtos rašybos taisyklės yra ir dabar atnaujintų rašybos taisyklių pagrindas. Kartu su Adele Valeckiene parengė norminį leidinį *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (1976, 1989, 1992), jam parašė *Rašybos* dalį. Rašybos taisyklių pakeitimus ji išsamiai aprašė straipsnyje *Ar daug pasikeitė rašyba (Kalbos kultūra, toliau – KK 28, 1975)*. Straipsnio pradžioje teigiama, kad *Rašybos* dalyje „apibendrinta ligšiolinė rašybos praktika, nedarant kokių esminių rašybos reformų. Pagrindinės rašybos taisyklės tos pačios, kurios įsigalėjo nuo Jono Jablonskio laikų. Rašybos dalykai čia tik plačiau nušviečiami ir gausiai iliustruojami pavyzdžiais. Tiesa, yra išlyginti kai kurie nevienodumai, vienur kitur rašyba priderinta prie tarties, šen bei ten stengtasi stabilizuoti svyruojančius rašybos dalykus, – dėl to atsirado ir vienas kitas rašybos pakeitimas“ (ten pat, p. 4), o toliau aptariami tie pakeitimai: *j* rašymas po priebalsių *b, p* šaknyse *bjaurus, pjauti, spjauti*; dviskiemenių veiksmažodžių būsimąjo laiko trečiojo asmens balsių *y, ū* ir *i, u* rašymas; aiškintos žodžių rašymo kartu ir skyrium, taip pat prielinksniųjų konstrukcijų rašymo tai-

⁵ Sabaliauskas Algirdas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1980–2010 m.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012; Semėnienė Loreta. Sveikiname Nijolę Sližienę. *Kalbos kultūra* 75, 166–169.

syklės; pakoreguotas brūkšnelio rašymas tarp tikrinių daiktavardžių; pateikiamos paprastesnės žodžių kėlimo į kitą eilutę taisyklės; šiek tiek patikslintas didžiųjų raidžių rašymas tikriniuose pavadinimuose, prasidedančiuose tikriniais vietų vardais; įteisinta nelietuviškų tikrinių vardų originalioji rašyba, taip rašyti vardus rekomenduota mokslo veikaluose, informacinėje literatūroje, skelbimuose.

1990–2002 m. N. Sližienė buvo Valstybinės lietuvių kalbos komisijos narė.

Būtina paminėti ir tai, kad N. Sližienė buvo viena iš aktyviausių *Kalbos kultūros* autorių, šiam leidiniui parašė 51 straipsnį, taip pat yra prisidėjusi prie sąsiuvinų rengimo. Jau pačiame pirmajame *Kalbos kultūros* sąsiuvinyje (1961) randame du kalbininkės straipsnius ir toliau ji net 44-ius metus rašė šiam leidiniui aktualiais kalbos praktikos klausimais. Straipsnių temos įvairios, nors daugiausia publikacijų apie sintaksės ir rašybos problemas. Pirmosios N. Sližienės publikacijos *Kalbos kultūroje* atskleidžia vieną iš pagrindinių jos tyrimo objektų – žodžių vartojimo sakinyje dėsningumus, kalbininkei visą gyvenimą rūpėjo ne tik juos iširti ir remiantis tuo metu moderniomis kalbotyros teorijomis aprašyti, bet nuosekliai ir argumentuotai išaiškinti probleminius vartojimo atvejus, ypatingą dėmesį skiriant lekšinei žodžio reikšmei, nes ji „lemia tam tikras jungimosi išgales“ (KK 78, 2005, p. 128). Šia tema galima suskaičiuoti 10 parašytų straipsnių, tai publikacijos apie bendrąsias linksnių (vardininko (KK 45, 1983), kilmininko (KK 1, 1961), naudininko (KK 1, 1961), vietininko (KK 16, 1969)) reikšmes ar prielinksnių iš, nuo (KK 66, 1994) vartojimą. Publikacijose taip pat aptariami konkretūs aktualesni raiškos atvejai, tai labai aiškiai matyti iš iškalbių antraščių, vienose iš karto atskleidžiama ir aptariamoji problema: „*Atsitikti, darytis, būti kam ir su kuo*“ (KK 54, 1988); „*Rūpinimasis ir rūpestis: kuo ar dėl ko?*“ (KK 67, 1995); „*Džiaugsmas, skundas – ne kuo, o dėl ko*“ (KK 68, 1995); „*Nuteisti – ką, už ką ir kokia bausme*“ (KK 71, 1998); kitose įvardijamas tik veiksmožodis, kurio vartosena nagrinėjama: „*Veiksmožodžio tarpininkauti reikšmė ir vartojimas*“ (KK 75, 2002); „*Veiksmožodžių stigti, stokoti, trūkti sinonimiškoji reikšmė ir jų vartojimo ypatumai*“ (KK 78, 2005).

Bet daugiausia kalbininkės publikacijų (19) *Kalbos kultūroje* gvildena probleminius rašybos atvejus. Tai straipsniai rašyti tuo metu, kai buvo svarstomos rašybos taisyklės, todėl dabar smalsu pažvelgti, kokių rašybos klausimų kilo anuomet. Iš tiesų, rašybos aktualijos menkai tepasikeitė, ir prieš 50 metų rūpėjo, kaip taisyklingai rašyti ilguosius ir trumpuosius balsius žodžių šaknyje (KK 17, 1969; KK 20, 1971; KK 28, 1975), ypač būsimąjo

laiko 3 asmens formas (KK 47, 1984), tinkamus priebalsius („*Baugštus*, *bugštus*, *baikštus* ir jų vedinių rašyba“; KK 21, 1971).

Labai išsamus kalbininkės straipsnis apie sudėtinių pavadinimų rašymą (KK 18, 1970), jame paaiškinami sudėtinių pavadinimų rašymo ypatumai, bendrinių ir tikrinių pavadinimų skyrimo kriterijai, aptariama jų rašybos sistema, motyvacija ir išimtiniai atvejai. Taip pat argumentuojami rašybos taisyklių pakeitimai, kurie, autorės nuomone, padės išvengti rašybos svyravimų ir nenuoseklumų. Kadangi sudėtinių tikrinių pavadinimų rašyba iš esmės liko nepakitusi, šis straipsnis aktualus iki šiol, nors pasikeitė valstybės santvarka ir valstybinės institucijos, tačiau pagrindinės jų pavadinimų rašymo taisyklės liko tokios pačios. Apie tiesioginės reikšmės pavadinimus (juos vadindama realiaisiais) N. Sližienė taip rašo: „Tikriniai valstybių, valstybinių įstaigų, įmonių, organizacijų, žymių datų bei istorinių įvykių ir kitokie pavadinimai rašomi pagal dvi taisykles. Pagal bendrąją taisyklę didžiąja raide rašomas tik pirmasis sudėtinio pavadinimo žodis, taip pat į pavadinimą įeinantys tikriniai daiktavardžiai bei kiti didžiosiomis raidėmis rašomi pavadinimai. <...> Pagal šią taisyklę rašomi beveik visi tikriniai sudėtiniai pavadinimai. Tik nedidelei daliai pagal susidariusią tradiciją taikoma išimtinė taisyklė: jų visi žodžiai, išskyrus tarnybinius žodžius ir žodį *partija*, pradedami rašyti didžiąja raide“ (KK 18, 1970, p. 58).

Keletas straipsnių skirti tikrinių vardų ir pavadinimų rašybai: aiškinamasi geografinių objektų pavadinimų rašyba (KK 32, 1977), asmens vardo ir tėvo vardo žymėjimas (KK 38, 1980). Daug abejonių kelia pereinamamieji atvejai, kuriuos galima įvairiai interpretuoti. N. Sližienė labai tiksliai paaiškina, kada asmenų vardus galima rašyti mažąja raide: „<...> tikrinių vardų virtimas bendriniais ryškiausias tada, kai jie vartojami daugiskaitos forma, nes tada akivaizdus individualaus pavadinimo atotrūkis nuo vieno konkretaus asmens ir perkėlimas daugeliui asmenų, norint juos vienaip ar kitaip charakterizuoti. Tikrinis vardas tampa rūšiniu pavadinimu.“ Toliau samprotaujama, kad sunkiau pasakyti, ar tikrinis vardas virtęs bendrinium, „kai jis pavartotas vienskaitos forma ir susietas tik su vienu asmeniu, nes tada jis neįgyja ryškios bendrinės reikšmės ir daugiau ar mažiau išlaiko savo individualią reikšmę“; todėl gali būti ir rašybos variantų (KK 19, 1970, p. 53).

Viena aktualiausių ir sudėtingiausių rašybos temų – kitų kalbų tikrinių vardų ir pavadinimų rašymas, jai skirta keletas straipsnių, kartu supažindinant ir su Kalbos komisijos priimtais nutarimais (KK 36, 1979; KK 53, 1987). Sližienės mintys apie kitų kalbų bendrinių ir tikrinių žodžių rašybą lietuviškuose tekstuose aktualios ir šiandien: „<...> kitų kalbų tikrinių žo-

džių galas lietuvinamas pagal tas pačias pagrindines taisykles, kaip ir bendrinių. Svetimžodžių galo lietuvinimo tradicijos yra pakankamai senos ir įsigalėjusios, reikia tik jas saugoti ir jomis sekti“ (KK 24, 1973, p. 7).

Sližienės publikacijose rašybos aktualijos atliepia ir su politiniais valstybės pokyčiais susijusių kultūrinių realijų kaitą: sustiprėjus tautiniam atgimimui iškilo klausimas, kaip rašyti tautinių šokių vardus (KK 56, 1989), kada kaip rašytinas žodis *šventasis* (šv.) (KK 68, 1995), Vakarų kultūros plūpsnį lydėjo ir klausimas apie *disco-*, *pop-*, *video-* rašybą (KK 64, 1993).

Buvo rašyta ir apie žodžių ir įstaigų pavadinimų trumpinimą (KK 39, 1980; KK 53, 1987), apie sudurtinius žodžius su dėmeniu *pusiau-* (KK 22, 1972), apie *j* rašymą (KK 58, 1990).

Kalbininkei rūpėjo ne tik su jos tyrimais tiesiogiai susijusios vartosenos problemos, ji, kaip ir dauguma jos kartos kalbininkų, buvo aktyvi gimtosios kalbos puoselėtoja, jautė pareigą šviesti plačiąją visuomenę ir skatinti vartoti taisyklingą kalbą. Todėl pluoštelis publikacijų skirtos su įvairių kalbos vartojimo sričių ypatumais susijusiems klausimams nagrinėti. Parašytos keturios publikacijos apie kanceliarinę kalbą: kaip adresuoti laiškus ir kanceliarinius raštus (KK 16, 1969), nagrinėti susirinkimų kalbos trūkumai (KK 17, 1969; KK 55, 1988), pateikta keletas kanceliarinės kalbos taisyčių (KK 35, 1978). Taip pat rašyta apie medikų kalbą (KK 23, 1972; KK 52, 1987); dėl veikalų apie dailę kalbos (KK 33, 1977).

Šio straipsnelio autorei teko su Jubiliate dirbti kartu, tiesa, ne tame pačiame skyriuje, tačiau keliai dažnai susikirsdavo: pirmiausia profesinės karjeros pradžioje teko pajusti geranorišką pagalbą ir gausiai dalijamus patarimus. O vėliau suartino domėjimasis rašybos problemomis, prieš gerą dešimtmetį kartu teikėme svarstyti tikrinių pavadinimų rašymo taisyklių pakeitimus (tiesa, jiems nebuvo pritarta). Visą laiką labai žavėjo garbiosios kolegės šiltas, malonus bendravimas ir dalykiškas požiūris ieškant problemų sprendimo būdų, nes visų jos darbų pagrindas buvo sistemos kūrimas, motyvavimas ir nuoseklus laikymasis.

Garbingo jubiliejaus proga norisi dar kartą pasidžiaugti Jubiliatės nuveiktų darbų gausa ir reikšmingumu, o jai pačiai palinkėti šviesių ir ilgų gyvenimo metų.

RASUOLĖ VLADARSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
rasuole.vladarskiene@lki.lt